

EDUARD RIU i BARRERA

NOTÍCIA SOBRE ENTERRAMENTS BARCELONINS
DE L'ALTA EDAT MITJANA

1 — *Consideracions generals*

Els estudis d'arqueologia medieval realitzats fins a l'actualitat al Principat s'han centrat d'una manera pràcticament total a la Catalunya Vella, especialment als petits nuclis rurals de les comarques centrals i, de manera més esporàdica, a d'altres zones pre-litorals o costaneres.¹ Aquest fet cal tenir-lo molt en compte abans d'intentar qualsevol tipus de síntesi globalitzadora, per la manca de dades sobre la regió pirinenca, els nuclis urbans i les seves àrees pròximes, així com de gran part de la Catalunya Nova —víctima del menyspreu com a objecte històric durant el període en què fou controlada per l'estat andalusí i més tard formà part dels petits estats taifes fins a la conquesta feudal dels segles XI-XII.² Fora del propi desconeixement sobre amplis territoris, un altre factor afecta qualsevol intent de síntesi: la dependència de l'anàlisi arqueològica a les construccions teòriques de la historiografia d'aquest país, basada tan sols en la informació documental, i per tant molt condicionada per la manca de testimonis escrits anteriors a la invasió àrabo-musulmana i per una visió totalment catastrofista d'aquesta com a causant d'un gran buit.³ Tot això determina l'establiment d'una solució de continuïtat entre les darreries de l'estat visigot i l'inici del domini carolingi,⁴ agreujada pel poc desenvolupament dels estudis arqueo-

1. Les comarques on s'han realitzat un cert nombre important d'excavacions de jaciments, d'una cronologia situada vers el segle x en endavant, són per exemple el Berguedà i el Solsonès.

2. Cal reiterar un cop més aquesta parcialitat en la investigació històrica catalana tan condicionada per factors ideològics, marginant totalment el passat musulmà d'amplis territoris del Principat.

3. Fruit d'aquesta visió catastrofista del pas de les tropes sarraïnes: «invasió — des poblament — repoblació», que justifica alhora l'ocupació posterior dels territoris pels «cristians».

4. Caldria aprofundir el coneixement del període últim de la monarquia visigoda i dels

lògics del període comprès entre el segle v i el segle VIII, el que eixampla la desconnexió entre el moment baix imperial i l'estructuració comtal.

Sembla necessari, per tant, per a poder comprendre els tipus d'enterrament i de necròpolis existents al voltant del segle x i dels segles posteriors, de copsar tant la seva variable evolució tipològica, com la ubicació i l'estructuració dels cementiris des d'un moment anterior. Això ens fornirà de dades realment útils que no permetran un simple estudi descriptiu erudit, sinó un treball tendent a una aproximació global a les transformacions esdevingudes durant aquests segles. És en aquest sentit que ha estat realitzada la recollida de dades sobre Barcelona. Tot i que l'escassetat, desconnexió i pobresa d'elements recollits és força gran, el seu examen permet de plantejar diverses hipòtesis que ajudaran a la feina proposada.

2 — Enterraments i necròpolis barcelonines

Les notícies que recollim sobre enterraments aïllats i agrupaments de sepultures alto-medievals de Barcelona inclouen tant els localitzats dins l'àmbit del recinte com al seu envolt més proper; tractem marginalment algunes dades sobre d'altres, situats al Pla de Barcelona. Cal remarcar que el concepte «alto-medieval» s'ha utilitzat en un sentit ampli, que permet d'incloure-hi les sepultures datables entre el Baix Imperi i el segle VIII, i les escasses restes atribuïbles amb seguretat als volts del segle x o, en algun cas, posteriors. No n'haurà sortit un recull complet ni exhaustiu, per la dificultat d'aplegar referències, però facilitarà l'avaluació dels tipus d'enterraments, necròpolis i llur ubicació.⁵

2a — Les restes

2a.1 — Enterraments i necròpolis suburbanes (fig. 1)

Agrupem aquí algunes referències del Pla de Barcelona, de llocs allunyats del recinte urbà. La informació és molt deficient i pràcticament es redueix, en alguns casos, a la simple notícia de la troballa de sepultures.

efectes reals de la conquesta per a valorar la formació socio-econòmica de la Catalunya comtal amb els seus precedents.

5. Com a estudi de conjunt només hi ha publicat fins ara l'article de BALIL, ALBERTO: *Los sarcófagos paleocristianos de Barcelona. Estudio histórico topográfico sobre las necrópolis de la Barcino cristiana* a «Studi in onore di Aristidi de Caldereni e Roberto Paribeni» vol. 3. Industrie Graficha A. Nicola & C. — Milano-Varese 1956. — pàgs. 667-687, 8 figs.

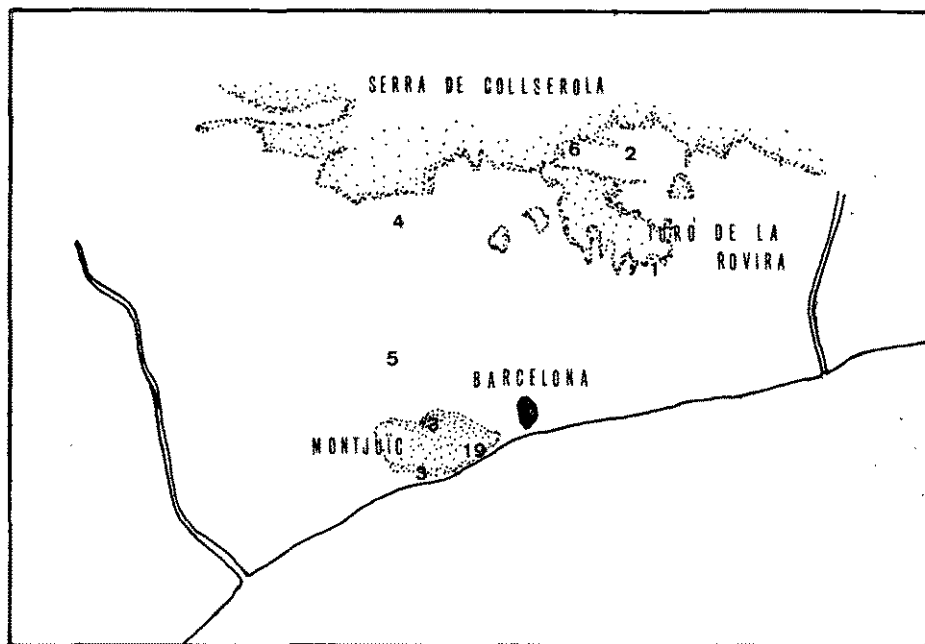

FIG. 1. Mapa del territori de Barcelona.

1 — Can Casanoves	5 — Santa Maria de Sants
2 — Horta (Montbau)	6 — Sant Genís dels Agudells
3 — Montjuïc	19 — Montjuïc (fossar jueu)
4 — Pedralbes	

Can Casanoves. — Al vessant sud-est del turó de la Rovira, als terrenys de l'antiga masia de can Casanoves, situada al darrere de l'hospital de Sant Pau, es va localitzar, l'any 1931, una important necròpolis, de la qual varen excavar-se de 25 a 30 sepultures; totes elles semblen obertes al sòl, de llicorella en descomposició d'aspecte margós, en fosses rectangulars o de forma de «banyera». Un nombre aproximat a 5 utilitzaven tancament ceràmic d'àmfora i en algun cas potser de dòlia; un nombre indeterminat eren de *tegulae*, amb secció triangular; així mateix, n'hi havia amb tancament lític de caixa o cista, amb un cas de reaprofitament de material constructiu —un *opus signinum* com a material de coberta—; i resten una dotzena d'inhumacions que semblen no utilitzar cap tipus de tancament, això és eren simples fosses.⁶

6. De l'excavació d'aquest jaciment només s'ha publicat l'estudi de les restes de cronologia més antiga COLOMINAS I ROCA, Josep: *Fons de cabanes de Can Casanoves*, «Anuari I.E.C.» (Barcelona) VIII (1927-1931), pàgs. 12-14. Hi ha referències a DIVERSOS: *Carta arqueològica de España*. Barcelona C.S.I.C — Instituto Diego Velázquez. — Madrid. 1945.

Horta (Montbau) — A la barriada de Montbau, en un marge proper al passeig de la Vall d'Hebron i davant de l'esplanada de Montbau, va trobar-se, l'any 1950, un conjunt de 14 enterraments de fossa cavada a l'argila i amb un tancament que consistia únicament en lloses de coberta de llicorella. El mal estat dels ossos no va permetre d'observar bé la posició dels braços que semblaven estirats paral·lelament al cos, excepte en un cas que tenia les mans damunt del pit.⁷

Montjuïc — En aquesta muntanya, al vessant sud-oest, es tenen notícies que hi van aparèixer de manera dispersa, a final del segle XIX i principi del segle XX, diverses restes d'enterrament amb tancament ceràmic de tègula, en terrenys situats cap al passeig de Can Tunis, Cementiri Nou i al paratge anomenat de Vista Alegre.⁸

En un altre vessant d'aquesta elevació, el nord-oest, davant de l'antic edifici del Museu Etnològic, al passeig de Santa Madrona, l'any 1971, en fer-se les obres per a la construcció d'un nou estatge per al museu va sortir una sepultura amb tancament ceràmic de tègula. D'aquesta tomba se'n conservaven algunes tègules laterals i uns fragments d'àmfora que servien per a tancar el peu i la capçalera; era de secció triangular i estava soterrada en una fossa oberta a la terra i reomplerta amb pedres i algun fragment ceràmic (dòlia). Orientada al nord-oest, hi restaven trossos del crani i alguns ossos de les extremitats. Els pocs padellassos i part d'un *opus signinum* trobats són dades febles per a relacionar-los amb un assentament, malgrat això l'autora del seu estudi assenyala la proximitat amb la capella de Santa Madrona, que el segle XVI assimilava l'advocació a Sant Fructuós, documentada des del segle XI, i que sembla que podia tenir un origen més antic. La datació de l'enterrament el situa entre els segles V i VII.⁹

Pedralbes — A les obres de prolongació de l'avinguda de Pedralbes fins a la carretera d'Esplugues es va desenterrar un grup de tombes de fossa i d'altres amb tancament ceràmic d'àmfora, que segons A. Balil cal datar entre els segles VI i VII.¹⁰ No seria pas estrany un lligam entre els enterraments i les restes

— pàg. 75, làms. II i III i fig. 10; i a RIPOLL I PERELLÓ, Eduard: *Restes pre-ibèriques i romanes a les immediacions de l'Hospital de Santa Creu i de Sant Pau. L'hospital de Barcelona*, Ed. Gustau Gili S. A. — Barcelona 1971. — pàgs. 9-13 amb il·lustracions; alguns materials (àmfores) es conserven al Museu Arqueològic de Barcelona.

7. DURAN I SANPERE, Agustí: *Enterraments d'època incerta a Horta (1950) a Barcelona i la seva història* vol. 1. Curial (Documents de cultura, núm. 2). — Barcelona 1972. — pàg. 43.

8. RODÁ DE MAYER, Isabel: *Notas arqueológicas. Una tumba de «tegulae» en Montjuich*, «Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad» (Barcelona), núm. XVI (1975), pàgs. 64-65.

9. RODÁ, I.: *op. cit.*, pàgs. 57-68, 10 figs. amb àmplia bibliografia sobre necròpolis i assentaments de Montjuïc.

10. BALIL, A.: *op. cit.*, pàg. 674.

d'una villa «romana» de cronologia imprecisa a l'indret on s'edificà el monestir de Santa Maria de Pedralbes.¹¹

Santa Maria de Sants — Hi ha vagues notícies sobre la troballa d'enterraments de tancament ceràmic de tègula i d'altres restes «romanes» properes a l'església, documentades el segle XI.¹²

Sant Genís dels Agudells — També properes a aquest temple, conegut documentalment des del segle X, s'han trobat algunes tombes amb tancament ceràmic de tègula i un sepulcre amb un *opus signinum* de coberta.¹³

2a.2 — Enterraments i necròpolis urbanes (fig. 2)

Dins d'aquest capítol hi han dos apartats: un per a les restes datables, en principi, entre els segles III i IV i el VIII i un altre per a les que ho són al voltant del segle X i posteriorment, separant-se, al seu torn, les situades dins de l'àmbit clos de les muralles, de les existents a l'envolt proper al recinte.

— Segles III al VIII

Interior

Plaça de la Catedral — Durant els treballs realitzats a corre-cuita, l'any 1952, per a reurbanitzar aquesta plaça, segons les necessitats del Congrés Eucarístic Internacional, es va rebaixar uns 60 cm el sòl, destruint-se una sèrie de restes d'estructures i algunes sepultures. Aquestes tombes tenien tancament ceràmic de tègula i eren de secció triangular, una d'elles amb fragments d'àmfora. Sembla que eren en un nombre no inferior a 3 i que estaven situades a l'espai interior proper a la muralla, entre les torres núms. 4 i 5, al costat d'uns murs perpendiculars a aquesta.¹⁴ Igualment es va descobrir un altre enterrament del mateix tipus prop de la cantonada entre els carrer dels Comtes i la baixada de la Canonja.¹⁵

Plaça del Rei — Al subsòl d'aquesta plaça, durant les excavacions dels anys 1934 i 1935, va ésser localitzat un conjunt d'enterraments. Sota d'un paviment

11. BASSEGODA I NONELL, Joan: *Guia del monestir de Pedralbes*. Edicions de Nou Art Thor. — Barcelona 1978. — pàg. 9.

12. BALIL, A.: *op. cit.*, pàg. 676.

13. BALIL, A.: *op. cit.*, pàg. 676.

14. DURAN, A.: *Un arrasament oficial: el pla de la Seu (1952) a op. cit.*, pàgs. 45-46, planta de les restes entre pàgs. 48-49.

15. Segons fotografies de l'Arxiu del Servei d'Activitats Arqueològiques del Museu d'Història de la Ciutat (Barcelona).

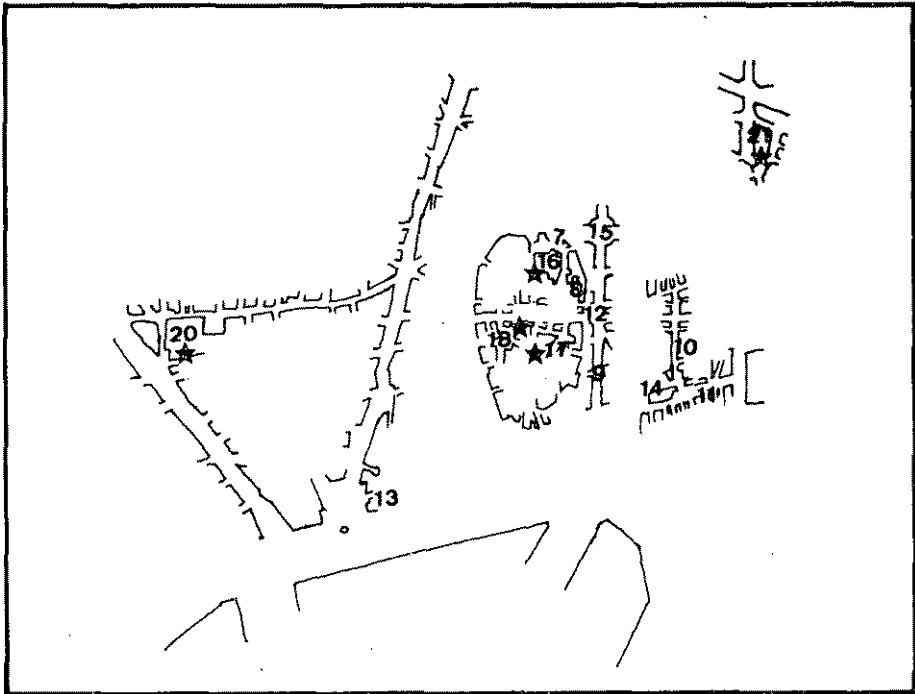

FIG. 2. Situació de les troballes a l'àmbit urbà de Barcelona.

7 — plaça de la Catedral	14 — Santa Maria del Mar
8 — plaça del Rei	15 — Santa Marta (Antoni Maura)
9 — carrer de Manresa	16 — Baptisteri (Catedral)
10 — carrer de Montcada	17 — Sant Just
11 — passeig del Born i plaça Comercial	18 — plaça Sant Miquel
12 — plaça de l'Àngel	20 — Sant Pau del Camp
13 — La Rambla (Framenors)	21 — Sant Pere de les Puelles

Asterisc: indret on hi resten mostres d'epitafis funeraris.

d'*opus signinum*, fet sobre d'un llit de pedres de difícil delimitació per diverses destrosses, foren desenterrades 16 sepultures que varen semblar integrades dins d'un espai definit per dos murs, un de paral·lel a la paret de la capella de Santa Àgata i l'altre perpendicular a aquest, amb el qual fa angle.

Els tipus de sepultura són dos: tots dos utilitzen el tancament ceràmic. El més nombrós és el de tègules: en 11 casos. Només 4 són fets amb àmfores i en un cas la inhumació estava envoltada de fragments de tègula i d'àmfora. S'observa alguna superposició. La orientació, indistintament del tipus, era: 8 vegades sud-est/ nord-oest i 8 vegades sud-oest/ nord-est. A l'interior dels enterraments es va trobar una sivella de ferro i un parell d'arracades de plata, molt malmeses; a les terres, entre les tombes i al seu mateix nivell, segons A. Duran

i Sanpere, autor de la publicació de les troballes, va localitzar-se un fermall de cinturó de bronze, circular, en forma de disc alveolat, amb compartiments que tenien restes d'haver contingut pasta de vidre, i un fragment de llàntia de ceràmica «del tipus cristià», que «era damunt la coberta d'un sepulcre». Fora del clos, però relacionat amb el nivell del cementiri, sempre segons l'autor de l'estudi, va trobar-se un altre fragment de llàntia del mateix tipus i un segell amb forma de creu amb una inscripció en relleu que diu: ELPIDI VIVAS, repartida a ambdós costats d'un crismó i amb anella al revers.¹⁶

La datació d'aquest conjunt, feta per A. Duran i Sanpere en funció de la ceràmica i els objectes de metall, porta a donar-li una cronologia entre els segles IV i VI-VII; sembla coincidir amb la proposada pels autors d'estudis monogràfics dels materials: P. de Palol data el fermall de bronze com del segle VI inscrivint-lo dins dels tipus del conjunt «visigòtico-germànic»¹⁷ i R. Pascual situa les àmfores com del segle V o de primeries del segle VI.¹⁸

Exterior

Carrer de Manresa — És ben pobre la notícia sobre els enterraments que van ésser trobats en obres realitzades en aquest carrer. Sembla ésser que hi havia un gran conjunt de tombes amb tancament ceràmic de tègula.¹⁹

Carrer de Montcada — A tot el llarg d'aquest carrer han estat descobertes restes de sepultures. Es té coneixement d'aquestes troballes d'ençà del segle XIX. Cap a mitjan segle actual varen trobar-se algunes restes de tombes amb tancament ceràmic, tant de tègula com d'àmfora a la placeta de Marcús, prop dels carrers Corders i Carders.²⁰ Igualment, durant les reformes de l'edifici número 14 del carrer de Montcada, que durant el segle XVIII fou residència de la família Nadal, en efectuar-s'hi reformes i refonamentar els murs, varen aparèixer tres inhumacions que foren excavades l'any 1971 per F. Pallarés. Situated a una profunditat propera als dos metres per sota del nivell actual del carrer, eren fetes tot inutilitzant una canalització de tègules d'època romana.²¹ La més ben

16. DURAN, A.: *Una necròpolis cristiana a la plaça del Rei* a *op. cit.*, pàgs. 75-78 amb il·lustracions.

17. PALOL SALELLAS, Pedro: *Fíbulas y broches de cinturón de época visigoda en Cataluña*, «Archivo Español de Arqueología» (Madrid), tom. XXIII (1950), pàgs. 81 i 90-91.

18. PASCUAL GUASCH, Ricardo: *Las ánforas de la Plaza del Rey*, «Ampurias» (Barcelona), XXV (1963), pàgs. 224-234, 4 figs.

19. BALLL, A.: *op. cit.*, pàg. 673.

20. Materials conservats al Museu d'Història de la Ciutat.

21. Aquesta claveguera o sèquia podria ésser un precedent llunyà del rec comtal. També es pot relacionar amb algun establiment de banys amb pervivència fins al segle XI, quan aquesta zona ja s'anomenava Banys Vells. Una altra canalització del mateix tipus es va trobar a Santa Maria del Mar, sota del nivell de la necròpolis, segons VERRIÉ, F.-P.: *Tres*

conservada era del tipus de tancament ceràmic de tègula, amb secció triangular. Un segon enterrament havia aprofitat el fons de la claveguera. I, la tercera, tenia un tancament de fusta o taüt, del que es conservaven els claus, i estava protegida per un cercle de pedres.²²

Més properes a Santa Maria del Mar són les restes de sepultures trobades l'any 1871 a la placeta de Montcada, de les que sense poder precisar amb exactitud el tipus, sembla ésser que aquest corresponia al de tancament ceràmic.²³

Passeig del Born i plaça Comercial — També tenim notícies molt imprecises sobre troballes semblants en algun indret del passeig del Born, arribant les descobertes fins al solar de l'actual plaça Comercial.²⁴

Plaça de l'Àngel — Els treballs al subsòl d'aquesta plaça, per a la construcció del túnel del metro, van portar a desenterrar i destruir un agrupament indeterminat d'inhumacions, en les que es ressenyà l'existència dels tipus de tancament ceràmic d'àmfora i de tègula.²⁵

La Rambla (Framenors) — En fer-se les rases per a la construcció de l'actual edifici del Govern Militar, situat al capdavall de la Rambla, i envoltat pels carrer Ample, del Parc, passeig de Colom i portal de la Pau, indret on va haver-hi el convent medieval de Sant Francesc o de Framenors, varen quedar al descobert un nombre indeterminat de tombes, que majoritàriament sembla que eren amb tancament de fusta o taüt i de les quals només en restaven els claus de ferro; també n'hi havia algunes amb tancament ceràmic, tant de tègula com d'àmfora. D'aquest conjunt només se'n va desenterrar l'extrem meridional, però continuava per sota del carrer Ample, cap a l'altre costat de carrer.²⁶

Santa Maria del Mar — Les obres realitzades des de l'any 1940 fins el 1967 per a remodelar l'espai intern de l'admirable església de Santa Maria del Mar portaren a la total destrucció de l'armadura de l'altar major barroc, que s'havia conservat després de l'incendi provocat durant els esdeveniments revolucionaris del juliol de l'any 1936. Un cop consumat aquest disbarat, —possible resultat del menyspreu «decimonònic» que patí l'art barroc, i d'un enfocament de la tasca «restauradora» que tendia a recrear una unitat d'estil fictícia i anhistòrica, negant tot testimoni d'evolució i transformació de l'edifici—, hom acomplí la tasca d'inconsciència demolidora tot inventant una nova cripta que, amb un recobriment altisonant, no s'adiu a l'austeritat majestuosa de la fàbrica gòtica,

hallazgos arqueológicos significativos para la historia de Barcelona, «La Vanguardia» (Barcelona) 9 de gener 1972.

22. VERRIÉ, F.-P.: *op. cit.*

23. DURAN, A.: *El carrer de Montcada* a *op. cit.*, pàg. 447.

24. VERRIÉ, F.-P.: *op. cit.*

25. BALIL, A.: *op. cit.*, pàg. 671.

26. DIVERSOS: *Carta arqueológica de España. Barcelona*, pàgs. 74-75 i BALIL, A.: *op. cit.*, pàg. 671, que atribueix a les àmfores, una de les quals tenia la marca MONTIC, el tipus Dressel 27 amb una datació entre els segles IV i V.

i, per a l'obertura de la qual, va caldre d'excavar, i alhora destruir, les restes soterrades dessota del presbiteri, consistents en diferents murs de construccions anteriors a l'edifici gòtic i un important conjunt d'enterraments.²⁷ Les restes constructives aparegudes han de situar-se cronològicament entre el segle XIV (les obres de l'actual temple s'iniciaren l'any 1329 i fins el 1383 no es cobrien les voltes) i la necròpolis «romana», si deixem de banda el reompliment de runa per a fonamentar el retaule major (fet entre l'any 1772 i 1782) i alguns enterraments del segle XVII i principi del segle XVIII. Consistien en un llarg mur situat al centre del presbiteri i disposat en sentit transversal, en el que s'hi obria un portal i l'arrencada d'un arc de mig punt cegat, fet de carreus de diferents mides col·locats en rengleres i units amb morter de calç i fang,²⁸ i fonamentat sobre una paret anterior més gruixuda. A un nivell inferior es conservaven restes de murs matussers i fonaments molt desfets que s'interpretaren com a pertanyents a dos moments diferents.²⁹

El nivell de les tombes estava per sota de les restes de murs situades a més profunditat, en un dipòsit de terres que semblava, pels materials ceràmics que contenia,³⁰ transportat d'un altre indret per a igualar el sòl del cementiri sobre les sorres, argiles i llots. Es descobriren, en un àrea aproximada de 155 m², un conjunt de 106 enterraments, entre els que es poden definir dos grans grups: un, el de les sepultures amb tancament ceràmic, i, l'altre, el que utilitza un taüt de fusta. El primer conjunt representa un total de 33 enterraments, dels quals 15 utilitzen tègules disposades en secció triangular, i 18 un o diversos fragments d'àmfora. La quasi totalitat de les 73 sepultures restants, si és correcta l'apreciació de M. Ribas que indica a les inhumacions l'existència d'un taüt de fusta,³¹ podrien agrupar-se dins d'aquest tipus. Malgrat això, cal indicar profundes diferències, ja que aquests fèretres que en molts casos semblen hipotètics, podien o bé estar enterrats en una fossa oberta directament a terra, o bé tenir des d'una petita protecció de pedres i fragments ceràmics fins a estar envoltats per una sepultura d'obra. Així podem definir un grup format per una quarantena de tombes de fossa oberta a terra, algunes amb una petita pro-

27. Fins ara és l'únic conjunt d'aquest tipus excavat amb determinades garanties i del que es disposa d'una publicació prou detallada, que tant de bo existís per a d'altres necròpolis. RIBAS BERTRÁN, Mariano: *Una necròpolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar, de Barcelona, «Ampuries»* (Barcelona), XXIX (1967), 195-228 13 figs. i II làms. i RIBAS BERTRÁN, Mariano: *Descubrimiento de una necròpolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar, «Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad»* (Barcelona), XII (1968), pàgs. 5-32 amb il·lustracions.

28. Mur de 12,75 m. de llargada i 0,50 de gruix amb materials reaprofitats.

29. RIBAS, M.: *Una necròpolis...* pàgs. 197-198.

30. RIBAS, M.: *op. cit.*, pàgs. 204-210.

31. Resulta difícil d'acceptar l'existència d'aquest taüt per a totes aquestes sepultures, que si bé en alguns casos està basada en la troballa de claus de ferro o bronze i d'empremses de la fusta, en d'altres ocasions sembla improbable o inexistent.

tecció ceràmica o lítica al cap o peus del cadàver; i la trentena restant, que pot classificar-se en dos grups, un de 17 exemplars en què entre la fossa oberta a terra i el cadàver s'havien disposat materials lítics i ceràmics de construcció amb morter, més o menys estructurats, i, finalment, 15 sepultures amb caixa i coberta feta amb pedres, tègules i maons, tot unit amb morter o fang que en alguns casos també recobria l'interior.³² Les troballes de tota aquesta necròpolis mereixen una acurada revisió, ja que l'autor de llur publicació, després de la descripció de cada un dels enterraments, només va fer l'estudi detallat d'algun tipus d'àmfora, amb un enfocament tan sols cronològic, mitjançant l'anàlisi comparativa amb d'altres exemplars barcelonins i catalans (Empúries, Tarragona, Terrassa). Per tant, el resultat és totalment parcial i fragmentari, en no tenir en compte totes les altres formes d'enterrament.

Hi havia un total de 33 tombes amb tancament ceràmic, amb un feble predomini de les d'àmfores sobre les de tègula. Totes tenien una orientació nord-est/sud-oest. A gairebé totes les 73 inhumacions restants el cadàver podria haver estat tancat dins d'un taüt de fusta;³³ malgrat això, classificar-les com d'aquesta mena seria confusionari i, ben segur, inexacte. Majoritàriament tenien una orientació sud-est/nord-oest. El grup més ampli el representen 41 enterraments de fossa simple amb alguna petita protecció del cadàver, en determinats casos: Un tipus mixt, entre els de fossa i les sepultures d'obra, on augmenta considerablement el materials disposats com a protecció, però sense arribar a estructurar una caixa amb coberta, està format per 17 exemplars. Finalment, 15 tombes d'un grup que podem anomenar d'obra, amb les parets de la caixa fetes de pedra i coberta de lloses o amb materials constructius ceràmics, tot plegat unit amb fang i/o morter. A tots els enterraments hi ha sebollit un sol cadàver, excepte en dos casos que poden interpretar-se com d'una mare amb un nou nat; la totalitat dels esquelets estaven en posició decúbit supí, amb els braços estirats paral·lelament al cos, de manera predominant, amb diferents casos de braços flexionats sobre el cos. Les indicacions sobre les edats dels difunts són imprecises, simplement recollim el fet que eren 28 infants, 29 adolescents i 51 adults, el sexe dels quals desconeixem.³⁴

La datació esbossada per M. Ribas es basà, no en l'observació tipològica de la mateixa necròpolis, sinó en la fixació d'uns límits cronològics globals. La ceràmica més tardana trobada al nivell de terres que considera traslladades per a nivellar el terreny cementirià li donen la data més antiga, són bocins de ceràmica estampada que situa entre el segle IV i principis del segle V. La data final l'aporta el tipus més tardà d'àmfores —Dressel 26— que estableix a la primera meitat del segle VI. No cal dir que si el mètode de fixació de la data més

32. La delimitació dels tipus resulta complicada per la quantitat de solucions amb característiques mixtes que hi ha.

33. Cal recordar el mateix que s'ha escrit en la nota 31.

34. RIBAS, M.: *op. cit.*, pàg. 201.

antiga és discutible, l'utilitzat per a donar els límits més moderns sembla insostenible; la generalització d'una cronologia donada només en funció d'algunes àmfores, que s'engloben dins d'un conjunt que tot plegat no representa més del 18 % d'enterraments, i la manca de referència a la resta de formes de sepultura a les quals no s'arriscà a donar cap cronologia concreta, excepte generalitzar, de manera abusiva, la donada a les àmfores,³⁵ que no poden marcar la data darrera del cementiri, perquè hi ha la possibilitat d'haver-se reutilitzat en un moment posterior, així com es va fer amb tipus d'àmfores força anteriors, palesa un suport prou feble de la datació. Si bé és indubtable que hi ha enterraments que corresponen als segles v i vi, també és probable que n'hi hagi d'anteriors i d'altres de segur força posteriors, —tot i que encara ara és difícil delimitar temporalment formes d'enterrament amb llargues perduracions, com la utilització del tancament ceràmic de tègula, la fossa simple i/o taüt, o el de caixa i coberta lítica o d'obra—, i sembla que en aquest cas poden arribar fins un moment força més tardà de l'indicat.

A l'església de Santa Maria del Mar s'atribueix la notícia de la recerca i localització pel bisbe Frodoí, vers l'any 878, del cos de Santa Eulàlia;³⁶ posteriorment, aquesta església apareix documentada l'any 989 i, amb freqüència, d'ençà d'aquest moment, com a parròquia, el segle xi i en endavant.³⁷ Les restes constructives posades al descobert durant l'excavació podrien correspondre a part del temple, o de les seves dependències, que existia durant aquests segles, i fins i tot podrien ésser contemporànies a algunes de les tombes trobades.

Amb una plausible relació amb el conjunt ressenyat són les tombes de tancament ceràmic de tègula trobades a la casa que fa cantonada entre el carrer de l'Espaseria i el de Santa Maria, el que fa suposar que tenia una extensió més gran que la del solar ocupat pel temple.³⁸

Santa Marta (Antoni Maura) — L'espai format entre la plaça d'Antoni Maura i els carrers de Tapineria i de Mercaders va sofrir durant els primers anys d'aquest segle grans remogudes de terres, tant per la reforma urbanística com per l'obertura del túnel del metro. Durant aquestes obres varen ésser destruïts

35. M. Ribas creu que la seva cronologia permet d'ésser generalitzada a tota la necròpolis perquè foren trobades tant als nivells més profunds com als més superiors *op. cit.*, pàg. 204.

36. ABADAL I VINYALS, Ramon d': *Els primers comtes catalans*. Ed. Vicens-Vives (Biografies Catalanes núm. 1). — Barcelona 1961. — pàgs. 68-70 i VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España* vol. XVIII *Viage a Barcelona*. Imprenta de la Real Academia de la Historia. — Madrid 1851. — pàgs. 290-293, apèndix IV.

37. BONNASSIE, Pierre: *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle*, vol. I. Association de publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail. — Toulouse 1975. — pàgs. 488-489, i UDINA MARTORELL, Federico: *El Archivo condal de Barcelona en los siglos IX-X C.S.I.C.* — Escuela de Estudios Medievales. — Barcelona 1951. — pàgs. 398-399 document núm. 213.

38. RIBAS, M.: *op. cit.*, pàg. 200.

un nombre molt elevat d'enterraments que «formaven una gran necròpolis paleocristiana».³⁹ Posteriorment, l'any 1920, la recerca arqueològica, a part dels fonaments de l'església de Santa Marta, construcció del segle XVIII situada al lloc d'encreuament entre els carrers de Tapineria, avinguda de la Catedral i la via Laietana, foren trobades unes sepultures amb tancament ceràmic de tègula amb secció triangular o quadrada, tipus ja observat en fer les obres, durant el segle XVIII, per a l'edificació del temple. L'any 1954, va tornar-se a excavar aquest indret, i per sota de la fonamentació de l'esmentada església i sobre de les restes d'una villa romana que sembla tenir una cronologia que arriba fins el segle III, tornaren a localitzar-se una colla de tombes entre les que podem anotar algunes amb tancament ceràmic de tègules, i un sepulcre de forma ignorada, però cobert per un mosaic policrom amb decoració geomètrica-floral i un crismó central, datable entre els segles IV i V;⁴⁰ cap més dada pot aportar-se per la manca total de publicació o referència mínimament detallada.⁴²

— Vers el segle X i posteriors

Aquí es recullen les dades sobre tombes que es poden situar aproximadament cap al segle X, tenint també en compte les mostres d'epigrafia funerària dels segles IX i X, incloent-hi el cementiri hebreu de Montjuïc, que, si bé sembla tenir una data més tardana, és l'únic que es coneix de manera àmplia i fins a cert punt detallada per a aquest període.

Interior

Baptisteri (Basílica) — El baptisteri adossat al mur sud-oest de la basílica dels segles IV o V, sembla tenir una cronologia que va des del segle VI fins als voltants del segle X. En aquest període, anterior al saqueig de Barcelona per al-Mansur, l'any 985,⁴² el baptisteri fou inutilitzat i reomplerta la piscina d'enderrocs i de runa del mateix edifici;⁴³ hom opina que durant aquest segle es reordenà aquest espai i s'edificà un nou temple, substituït per un de nou a mitjan

39. DURAN, A.: *Una documentació relativa a l'existència d'uns mosaics romans: l'església de Santa Marta (1920) a op. cit.*, pàgs. 24-25.

40. BALIL, A.: *Una nueva lauda sepulcral de mosaico en el conventus Tarraconensis*. «Archivo Español de Arqueología» (Madrid), núm. 91 (1955), pàgs. 142-144.

41. DURAN, A.: *Sarcòfag cristià amb coberta de mosaic a la plaça d'Antoni Maura (1954) a op. cit.*, pàgs. 55-58 amb il·lustracions és l'única referència apareguda.

42. GRANADOS, J. O.: *La XXV Campaña de excavaciones arqueológicas municipales realizadas por el Museo de Historia de la Ciudad*. «Información Arqueológica» (Barcelona) núm. 24 (1977), pàgs. 171-172, fig. 2.

43. VERRIÉ, F.-P.: *Le baptistère de Barcelona*. — «Actas del VIII Congreso internacional de arqueología cristiana». Barcelona 5-11 octubre 1969», pàgs. 605-610, fig. CCLXIII, tal esperar però la publicació definitiva per a tenir dades concloents.

del segle següent.⁴⁴ En un moment posterior al reompliment de la piscina del baptisteri, —de planta octogonal amb 4 graonades i l'interior en forma de creu patent o «patada»—, difícil de datar, fou practicada una inhumació que destruï part dels graons del costat nord. Aquesta tomba situada 0'80 m. sobre el sol de la piscina té una orientació sud-est/nord-oest, és de tancament lític de caixa o paralelepípede, amb els costats laterals fets de blocs de pedra relativament ben escairada on s'observa la incisió de l'eina. La coberta és formada per 7 lloses més o menys rectangulars i allargassades, amb pedres sense treballar al voltant, i reforçada amb morter, especialment la coberta; així mateix, hi ha un recobriment interior i a la base morter.

No s'han localitzat, de moment, més enterraments en aquest nivell. Molt per sobre d'aquest, a uns 2 metres del que devia ésser el paviment del baptisteri i ja sense cap relació amb l'estructura d'aquest edifici, es troba un altre nivell on s'han localitzat diversos enterraments de caixa amb tancament lític dels que es poden observar algunes restes, amb orientació nord-est/sud-oest, sense cap lligam amb la descrita primerament. Cal esperar, tant la publicació del treballs realitzats fins ara com la seva continuació, per a permetre una aproximació interpretativa adient.

Catedral — Segons F. Carreras i Candi una làpida funerària del segle x va ésser reaprofitada com a material de construcció a la «porta dels claustres de la Catedral».⁴⁵ Aquest epitafi ha estat posteriorment publicat per J. Vives sense indicar-ne la procedència.⁴⁶ La inscripció diu:

+ HIC QUESCIT REE...
 REDUS, FILIUM CONDA[M]
 ELDEREDI. DIMITTAD[EI DEUS],
 AMEN. QUI OBIIT VIII IDUS...
 ANNI D(OMI)NI DCCCC
 II, AN(NO) VII R(EGNANTE)...

Sant Just — En aquesta església va trobar-se, l'any 1726, una làpida i per sota d'aquesta un «sarcòfag de pedra» que contenia restes òssies.⁴⁷ Hom en remarca sempre la qualitat epigràfica dels caràcters que recorden models clàssics⁴⁸ i el problema de la triple datació no coincident —per l'era hispànica, l'en-

44. BARRAL I ALTET, Xavier: *L'art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Ed. 62. — Barcelona 1981. — pàg. 253, segons un estudi de M. Verges i T. M. Vinyoles.

45. CARRERAS I CANDI, Francesch: *La ciutat de Barcelona a Geografia general de Catalunya*. Ed. Albert Martí. — Barcelona s.d. —pàg. 209 amb il·lustració.

46. VIVES, J.: *Inscripciones prerrománicas barcelonesas*. «San Jorge» (Barcelona), núm 47 (1962), pàgs. 56-62, inscripció núm. 9.

47. VERRIÉ, F.-P.: *La iglesia de los santos Justo y Pastor*. Ediciones Aymá (Barcelona històrica y monumental). — Barcelona 1944. — pàgs. 21-22, lám. IV.

48. BARRAL, X.: *op. cit.*, pàg. 19, fig. 8.

carnació del Senyor i el regnat del rei franc—, però que cal situar als darrers anys del segle IX (899/900). La làpida es conserva actualment al Museu d'Història de la Ciutat i diu:⁴⁹

+ HIC REQUIESCIT
WITIZA, FILIUS TEO-
DEREDI. DIMITTAT EI
DEUS AMEN. ERA DCCCC
XXXVIII, AB INCARNATIO-
NE D(OMI)NI ANNI DCCCXC,
ANNO II REGNANTE KAR-
ULO REGE, DIE XIII K(A)L(EN)D(A)S AP-
RELIS. SIC OBIIT.

S'ha suggerit l'existència en aquest emplaçament d'un temple al que correspondrien els elements constructius de cap el segle VII, reaprofitats com a piques d'aigua beneïta en l'edifici gòtic.⁵⁰ La primera citació documental coneguda és d'un instrument de l'any 965 en què com a parròquia, fins aleshores sota el domini comtal, va ésser donada en testament amb les seves propietats per Miró, juntament amb Borrell II, a la seu barcelonina.⁵¹

Plaça de Sant Miquel — Les excavacions realitzades durant els anys 1968 i 1969 a la Plaça de Sant Miquel, en concret a la zona propera al carrer del Mico —això és l'angle nord-oest de la plaça— van portar a la localització d'un petit conjunt de tombes, que segurament corresponien a un dels antics agrupaments de sepultures del cementiri de l'enderrocada església de Sant Miquel, temple que ocupava l'espai on s'edificà l'ampliació lateral de l'ajuntament. El solar actual de la plaça coincideix, en part, amb les dependències i el fossar de la dita església.⁵²

Aquest conjunt d'enterraments estava format per 5 o 6 tombes, totes elles amb orientació nord-oest/sud-est —això és, més o menys paral·leles a la façana de l'ajuntament que dona a aquesta plaça— i amb unes característiques similars. Totes eren de tancament lític amb forma de caixa o paral·lelepípede, lleu-

49. VIVES, J.: *op. cit.*, inscripció núm. 3.

50. VERRIÉ, F.-P.: *op. cit.*, pàgs. 16-19.

51. VERRIÉ, F.-P.: *op. cit.*, pàgs. 22-23.

52. Actualment només es disposa de publicacions parcials i abreujades sobre els resultats dels treballs arqueològics. Cal esperar un acurat estudi global per a reinterpretar les troballes. Algunes dades sobre la necròpolis poden trobar-se a PALLARÉS SALVADOR, Francisca: *Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino*. «Cuadernos de arqueología e historia de la ciudad» (Barcelona), núm. XIII (1969), pàgs. 5-42 amb il·lustracions i GRANADOS, José Oriol; MANERA, Esperanza; SOL, Joaquina: *Notas sobre Barcelona: Sector B de la plaza de San Miguel*. «XIV Congreso Nacional de Arqueología. Vitoria 1975» Zaragoza 1977. — pàgs. 1.103-1.113, 3 làms.

gerament trapezoidals. Sembla ésser que els quatre costats de la caixa estaven fets majoritàriament amb blocs de pedra rectangulars, ben escairats, on es podia observar la incisió de l'eina. En alguns casos, estaven disposades en més d'una renglera. La coberta constava d'una mitja dotzena de lloses més o menys rectangulars i allargassades, i reforçades amb un gruix de morter. Un recobriment d'aquest mateix material va utilitzar-se per a revestir les parets interiors i, fins i tot, la base, si no a totes, almenys a alguna de les sepultures. No pas tots els enterraments trobats foren completament excavats, d'entre els que ho foren alguns semblaven reaprofitats i d'altres buidats.⁵³

El grup de tombes va trobar-se per sota o al final de l'estrat que teòricament s'anomenà A, format per materials moderns i entre els estrats B i C que s'interpretaren com a corresponents, de manera respectiva, al format per materials de la baixa edat mitjana amb la necròpolis i al d'època «tardo-romana».⁵⁴

L'ampliació del perímetre excavat en direcció sud-est vers el nou edifici de l'ajuntament, va portar al descobriment d'un fragment de làpida amb una inscripció que podria correspondre a les darreries del segle x;⁵⁵ a la vegada va aparèixer part d'un enterrament de tancament ceràmic de tègula amb secció triangular, als nivells corresponents a l'estrat C, i al costat d'una llàntia atribuïble al segle iv.

Els treballs realitzats cap a l'any 1973 a l'àrea propera a la baixada de Sant Miquel i al nou edifici de l'ajuntament serviren per a localitzar alguna altra resta d'enterrament de tancament lític però desconeixent-ne més detalls.⁵⁶

Les notes fins ara aparegudes que fan referència a les inhumacions d'aquest cementiri amb tancament lític coincideixen, en donar-les-hi una datació propera a l'any mil; són contemporànies, per tant, als primers temps dels quals es té notícia documental de l'església, que ve a ésser cap a mitjan del segle x.⁵⁷

Exterior

Montjuïc (Necròpolis hebrea) — Ran d'unes obres d'anivellament començades l'any 1945, es trobaren unes restes d'enterrament, a la vora de la carretera d'accés al castell de Montjuïc, a l'indret anomenat del Tir Nacional. De l'excavació realitzada entre els anys 1945 i 1946 en foren publicats els resultats l'any

53. L'estudi detallat de les tombes també s'ha de fer. Cal agrair les notícies donades al Servei d'Activitats Arqueològiques del Museu d'Història de la Ciutat.

54. Segons la interpretació donada per F. Pallarès.

55. Cal esperar la publicació de l'estudi monogràfic que està realitzant F.-P. Verrié.

56. Cal repetir aquí el que s'ha dit en la nota 53.

57. BARRAL I ALTET, Xavier: *Els mosaics de paviment medievals a Catalunya*. Artestudi (Col·lecció Art romànic, núm. 10). — Barcelona 1979. — pàg. 29-30, nota 1.

següent, per A. Duran i Sanpere i J. M. Millàs i Vallicrosa.⁵⁸ Es tracta d'un resum detallat però insuficient on s'estudien amb relativa extensió les troballes, els tipus de tombes i algunes fonts documentals referides a aquest fossar; manca però com a mínim la descripció de cada una de les inhumacions i, per tant, cal refiar-se, en principi, de la interpretació general i tipològica donada, essent bastant difícil una revisió total del jaciment.

Les 171 tombes excavades coincidien, en tenir totes una orientació aproximada est/oest, agrupades en alguns sectors en rengles compactes i deixant amplis espais buits entremig. Eren obertes a la terra i tenien un tancament que consistia o bé en una coberta lítica o en un taüt de fusta. El conjunt va ésser classificat tipològicament en 3 grups força homogenis, i que s'interpretaren com a consecutius en el temps.

El primer grup anomenat A o de «cova» era una fossa vertical que al fons tenia una excavació lateral balmada, una mica més profunda que la fossa i més ampla a la capçalera, que servia de receptacle al cadàver i estava tancada amb diverses lloses i pedres irregulars col·locades verticalment; en un cas entre la terra de reompliment de la fossa va aparèixer una gran pedra que podria haver tingut funció d'estela.

El segon grup, caracteritzat com a B o «antropomòrfic», per tractar-se d'inhumacions fetes a la terra que, però, dibuixen una forma trapezoïdal per al cos i diferencien, a la capçalera, la figura del cap, que adopta la forma d'un petit trapezi. Tot al volt, tenia un galze, per a encabir-hi les lloses de coberta que eren en un nombre de 7 per als adults i de 4 o 5 per als infants; algunes no tenien cap mena de coberta ni protecció. En 2 casos, de sepultures d'adults, foren reaprofitades per a sebollir-hi criatures tot reomplint la meitat del receptacle amb pedres; en 2 casos més, per sobre de les lloses de coberta hi havia un gran bloc de pedra en forma de paralelepípede, un amb epitafi i l'altre sense, destinats a indicar el lloc de la sepultura. Els objectes trobats dins de les tombes d'aquest tipus corresponen a peces d'indumentària. Deu cadàvers conservaven restes de galons teixits d'or damunt del crani o a d'altres indrets del cos, amb algunes joies, com un parell d'arracades d'argent, en una sepultura, i una arracada del mateix metall i 2 anells d'or, en una altra.

El darrer conjunt observat i designat com a C, correspon a les sepultures de tancament de fusta o taüt, tots ells lleugerament trapezoïdals i dels que varen trobar-se els claus de ferro. Aquest grup tenia diferents variants, perquè en varen trobar algunes únicament amb el taüt i sense pedres de protecció, d'altres amb pedres horitzontalment posades sobre la caixa, amb pedres irregulars que

58. DURAN SANPERE, A.; MILLÀS VALLICROSA, J. M.: *Una necròpolis judaica en el Montjuich de Barcelona*. «Sefarad» (Madrid), VII (1947), pàgs. 231-259 amb il·lustracions, i DURAN, A.: *La necròpolis jueva a Barcelona i la seva història*, pàgs. 635-648 amb il·lustracions. El mateix estudi que el primer però traduït al català i sense l'estudi de l'epigrafia.

podrien tenir funció d'esteles, i amb una gran pedra tallada en forma de paral·lelepípede, amb o sense inscripció. Els objectes trobats són del mateix tipus que els de dins de les inhumacions «antropomorfes», així, en una sepultura, hi havia un anell d'or amb inscripció hebrea, en una altre, un anell d'argent amb inscripció en àrab, i, en 6 tombes, galons teixits d'or.

A. Duran i Sanpere opinava que aquest fossar corresponia al que fou utilitzat per la comunitat de jueus de Barcelona fins a la destrucció del call l'any 1391. Posteriorment a aquesta data el cementiri fou depredat per a l'aprofitament que es feia de les pedres tombals i que encara avui poden veure's reaprofitades com a materials de construcció en diversos edificis barcelonins de la baixa edat mitjana. La necròpolis hebrea es dividia en dos sectors, el *vell* —anomenat d'aquesta manera des de finals del segle XI— i el *nou*. Amb aquest darrer és amb el que sembla que cal identificar el conjunt excavat, que si bé no pot datar-se amb precisió en el moment inicial és possible d'afirmar la seva utilització en ple segles XIII i XIV, segons la datació donada per l'estudi de les mostres epigràfiques.⁵⁹ La cronologia relativa donada als tres sistemes d'enterrament va ésser feta en funció de «la superposició d'enterraments, (que) tot i ésser rara, suggereix la prioritat dels sepulcres de *cova* amb relació als *antropomòrfics* i la d'aquests respecte als de *caixa de fusta*».⁶⁰ Tot i això, deixant de costat les tombes de «cova» com a més arcaiques, assenyala la utilització coetània dels altres tipus fins al segle XIV.

Sant Pau del Camp — Al voltant de l'església i de les dependències de l'antic monestir de Sant Pau del Camp han aparegut nombroses restes d'enterraments, on semblen predominar, segons les ressenyes fetes, les de tancament ceràmic, tant de tègula com d'àmfora. Aquestes notícies s'han recollit d'ençà del segle XVI fins a l'actualitat. Es trobaren també alguns bocins de ceràmica romana del segles I-III i una sivella de bronze de placa calada dels segles VI o VII.⁶¹ Per les dades conegudes sobre la necròpolis hom ha avançat una datació aproximada que aniria del segle I al VII, i, igualment, s'indica la possible relació d'aquesta amb un assentament del tipus de villa romana.⁶² Posteriorment, s'ubicà en aquest lloc un temple documentat amb seguretat l'any 991, juntament amb el cenobi, si bé aquest no va tenir una vida monàstica important fins a final del segle XI o principi del segle XII.⁶³ Malgrat això, tothom tendeix a pensar en l'existència d'una església d'època força més reculada, a la que correspondrien al-

59. Estudi de J. M.ª Millas i Vallicrosa publicat en la primera redacció de l'article.

60. DURAN, A.: *La necròpolis...* pàg. 645.

61. GRANADOS GARCIA, Oriol: *Notas de arqueología barcelonesa: fragmentos de cerámica romana y una hebilla de cinturón de placa calada hallados en San Pablo del Campo*. «XV Congreso nacional de arqueología. Lugo 1977», Zaragoza 1979. — pàgs. 967-982, 3 figs.

62. GRANADOS, O.: *op. cit.*

63. VIGUÉ, Jordi: *El monestir romànic de Sant Pau del Camp*. Artestudi (Col·lecció Art romànic núm. 2). — Barcelona 1974. — pàgs. 18-22.

guns elements arquitectònics, com els capitells dels segles VI o VII⁶⁴ i les impostes reaprofitades a la portada de l'església romànica; i, ja hi ha més seguretat de la seva existència, cap a final del segle IX i principi del segle X, moment en què s'hi féu enterrar el comte Guifre II (l'any 911 segons l'epitafi).

Una magnífica mostra de l'epigrafia funerària alto-medieval es conserva actualment a l'interior de l'església de Sant Pau del Camp, empotrada al mur de la capella del Santíssim, seccionada en dos per a que siguin visibles ambdós costats, perquè es tracta d'una làpida romana⁶⁵ aprofitada per l'altre banda per a gravar-hi la inscripció sepulcral del comte Guifre II. La llegenda diu:⁶⁶

†SUB AC TRIBU... [REQUIES-]
CIT CORPUS CONDA(M) [WIFRE-]
DI COMITI, FILIUS WIFREDI SIMILI MODO CONDAM COMITIS BONE MEMORIE. DIMITTAT EI DEUS AMEN. QUI OBIIT VI K(A)L M(A)- / DII SUB
ERA DCCCCLII, ANNI D(OMI)NI DCCCXIII,
[ANNO] XIII REG(NANTE) KARULO REGE POST ODONI†

L'epitafi, descobert l'any 1596, i mencionat per Jeroni Pujades, amb un petit comentari sobre la seva troballa i posterior trasllat,⁶⁷ ha tingut força fortuna entre l'erudició històrica catalana que n'ha tractat extensament.⁶⁸ La notícia donada per Pujades de quan fou localitzada és confusa, però sembla ésser que existia una relació entre aquesta làpida i un recipient ceràmic amb vidriat verd i decoració impresa que per la descripció feta caldria interpretar com una «urna funerària».⁶⁹ Aquest aspecte actualment resulta molt difícil d'interpretar.

Sant Pere de les Puelles — Empotrats en el mur del creuer, al costat del portal d'entrada a la capella del Santíssim, hi ha dos relleus, amb creus patents, del braç dels quals pengen les lletres α i ω s'han interpretat com a làpides sepulcral pel fet que en una d'elles es conserva gravat un fragment d'inscripció que diu:⁷⁰

64. BARRAL, X.: *L'art pre-romànic...* pàg. 114.

65. MARINER BIGORRA, Sebastián: *Inscripciones romanas de Barcelona (lapidarias y mu-sivas) Parte primera: Texto* Delegación de Servicios de Cultura del Ayuntamiento. — Barcelona 1973. — pàgs. 102-103, inscripció núm. 101.

66. VIGUÉ, J.: *op. cit.*, pàgs. 198-201 amb un resum cronològic de les múltiples vicissituds de la peça, i VIVES, J.: *op. cit.*, inscripció núm. 4.

67. PUJADES, Gerónimo: *Crónica universal del principado de Cataluña*, vol. VI. Imprenta de José Torner. — Barcelona 1830. — pàgs. 480-484.

68. Breu notícia a l'estudi sobre el comte Guifre II, ABADAL I DE VINYALS, Ramon d': *Dels visigots als catalans*, vol. 1. Ed. 62 (Estudis i documents núm. 13). — Barcelona 1969. — pàgs. 334-335.

69. PUJADES, G.: *op. cit.*, pàg. 483, la descripció feta permet de creure possible la identificació amb una peça conservada al Museu d'Història de la Ciutat.

70. VIVES, J.: *op. cit.*, inscripció núm. 2.

OBIIT ERA DCCCC
XXVIII

La datació d'aquest epitafi correspon a l'any 891. El fet d'ésser trobat en aquest lloc ens dona notícia de la probable existència d'un temple, on hi hauria aquestes laudes sepulcral, força més antic del que formava part del monestir femení consagrat l'any 945, si bé en aquell moment ja existia una església pròpera dedicada a Sant Sadurní.⁷¹

2b — Assaig d'interpretació

Aquesta notícia sobre enterraments barcelonins no tracta d'ésser un recull i estudi exhaustiu ni una revisió detallada del material publicat o inèdit referent al període alto-medieval. Es tracta d'una descripció sumària de les dades conegudes, per a poder plantejar, d'un costat, algunes conjectures sobre les característiques de les formes d'enterrament i sobre la manera d'estudiar-les, i, de l'altre, d'aportar una informació, encara que totalment incompleta, per al coneixement arqueològic de les transformacions de la ciutat alto-medieval. El recull ha estat fet tenint en compte únicament les dades obtingudes per l'examen de l'evidència física o arqueològica, sense cap recerca entre la documentació alto-medieval barcelonina d'altres testimonis sobre la matèria, font d'informació que caldria utilitzar en tot intent amb pretensions globalitzadores.

Intentar una interpretació de les restes enumerades encara és ben difícil perquè les dades obtingudes ho han estat quasi en la totalitat com a fruit de troballes fortuïtes, sense mètode, i no de prospeccions específiques i detallades. Així doncs es farà una valoració general en funció de les àrees que s'han establert.

Per al conjunt de necròpolis suburbanes cal remarcar que totes les inhumacions són a la terra, sense trobar-ne cap a la roca, i predominen els tipus d'enterrament amb tancament ceràmic; solament en el de Montbau (Horta) la totalitat tenien una coberta de lloses. Sembla difícil de poder concloure alguna cosa d'aquesta darrera observació: pel fet que no s'hagin ressenyat altres tipus de sepultura no indica forçosament la seva inexistència, ara bé pot donar una orientació cronològica aproximada, tot i que la utilització del tancament de tègula amb secció triangular sembla tenir una perduració fins als volts del segle x.⁷²

La localització dels agrupaments cementirials és al peu de les muntanyes de Collserola, als serrats que hi ha entre aquestes i el mar i a Montjuïc, que-

71. PLADEVALL, Antoni: *Els monestirs catalans*, Ed. Destino. — Barcelona 1968. — pàg. 202.

72. MARQUÈS CASANOVAS, Jaime: *Descubrimiento de un epitafio del año 1003 en el templo monasterial de San Esteban, de Bañolas*, «Revista de Gerona» (Girona), XVIII, núm. 59 (1972), pàgs. 23-27, 6 figs.

dant un buit entre el nucli antic de la ciutat i les elevacions properes, a excepció del de Santa Maria de Sants, fet habitual en l'arqueologia barcelonina, a causa no d'una manca de restes sinó d'una forta urbanització des de darreries del segle XIX sense cap supervisió. Semblen quasi tots associats a assentaments: vil·les «romanes» aïllades i/o alto-medievals, especialment amb temples documentats des dels segles X i XI. En els casos en què no s'ha pogut establir aquesta relació, molt possiblement va existir però no ha estat localitzada encara.

La fixació del període cronològic de cada un dels jaciments és, a hores d'ara, difícil per la pobresa de la informació; un treball d'estudi minuciós, de relació entre les necròpolis i els assentaments amb els que estan associats, tenint en compte la situació i característiques de cementiris d'època anterior —Putxet, les Corts⁷³ i en funció de l'existència d'enterraments junt a nuclis d'habitació i posteriorment al voltant d'esglésies, podria aportar molt al coneixement del poblament a les rodalies de la ciutat i de com aquest durant el període alto-medieval va transformar la seva estructuració per les transformacions que portaren cap al feudalisme; remarcant en l'observació com els nous llocs de culte varen crear o reproduir unes pautes d'assentament per llur paper de nuclis de poder, estructuradors de l'espai.

De les necròpolis urbanes amb una cronologia entre els segles III i VIII, interiors al recinte murallat, només se'n coneix una, que agrupava un petit nombre d'enterraments —encara que cal suposar que podria haver tingut una extensió i una densitat més gran—, situada sota de l'actual plaça del Rei, i algunes restes disperses a la plaça de la Catedral o de la Seu. A ambdues, totes les inhumacions eren a terra i tenien tancament ceràmic amb les variants d'àmfora i tègula; com a àrees de fossar no existien en època anterior. És clar que tant una com l'altra necròpolis tenen una evident relació amb el conjunt basilical que s'ubicà al nord-est del recinte urbà i on s'aglutinà el centre àulic de poder —palau episcopal i comtal—; ⁷⁴ de la seva àrea cementirial en devien formar part aquests dos conjunts.

Les restes de sepultures exteriors a la muralla de la ciutat atribuïbles al mateix període que el grup anterior, estaven agrupades majoritàriament a la zona propera al llenç est del recinte murat; hom ha localitzat conjunts amb una més gran concentració a l'espai proper al mur —carrer de la Tapineria fins al carrer dels Mercaders (Santa Marta), plaça de l'Àngel i carrer de Manresa—. Des d'aquí i en direcció est hi ha constància de troballes d'agrupaments més o menys amplis a tot el llarg del carrer de Montcada, als voltants i a l'interior de

73. GRANADOS, J. O.: TRAVESSET, M.: *Necropolis de una villa romana descubierta en la Travessera de les Corts (Barcelona)*. «XV Congreso nacional de arqueología. Lugo 1977». Zaragoza 1979. — pàgs. 15-22, fig. 1.

74. ADROER I TÀSIS, ANNA MARIA: *El palau reial major de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona. Delegació de Cultura. Barcelona 1979. — pàgs. 15-22, fig. 1.

Santa Maria del Mar, al passeig del Born i a la plaça Comercial. Podem per tant suposar l'existència d'una gran necròpolis urbana pròxima a la muralla est, amb una cronologia que possiblement començaria abans del segle III. No podem però precisar el moment del seu abandonament. Seria molt interessant de conèixer com i en quin moment s'inicià el desplaçament dels enterraments fora muralla vers el seu interior i observar els canvis que això ocasionà a la topografia urbana i el possible establiment d'algun edifici cultual enmig de la necròpolis exterior. Les altres restes més allunyades del recinte urbà s'han volgut interpretar com a integrades dins la mateixa gran àrea cementiral. Si bé això és possible, pensant en una àmplia extensió ocupada de manera discontinua per conjunts més o menys homogenis d'inhumacions, caldria però un coneixement molt més bo del poblament, en època del baix Imperi i posterior, a la zona anomenada de la Vilanova de la Mar i actualment barri de Ribera, per a veure si alguns d'aquests enterraments podien relacionar-se amb assentaments —vil·les— de les afores de la ciutat; i en el cas concret de la necròpolis de Santa Maria del Mar caldria una nova recerca arqueològica per a determinar la relació entre les sepultures i la ubicació en aquest indret d'un temple —probable anterioritat i perduració com a fossar de l'església.

L'únic cementiri dels coneguts dins d'aquesta imprecisa cronologia dels segle III al VIII no es situa dins de l'àrea descrita i es troba al sud de la ciutat, no gaire proper a les muralles; de moment no sembla associat a cap altra resta propera.

De totes aquestes tombes a la terra, la majoria de les notícies que en tenim es refereixen al seu tancament ceràmic de tègula o d'àmfora, existint alguns casos de taüt o fossa —Rambla (Framenors)—, d'una coberta de mosaic i de sarcòfags de pedra que semblen procedir de la necròpolis est. En el cas de les sepultures de Santa Maria del Mar hom troba simultàniament exemplars de fossa i/o taüt, de tancament ceràmic i lític o d'obra.

Cal anotar doncs, l'existència de vastos conjunts sepulcralis fora muralles, sobre un dels quals s'edificà el temple de Santa Maria del Mar que és on podria haver-se identificat el suposat cos de la màrtir local Santa Eulàlia. Les troballes dintre de la ciutat són molt escasses i corresponen a l'espai contigu a l'únic temple barceloní conegut arqueològicament anterior al segle VIII. Dins del grup identificat com a corresponent als volts del segle X es remarca una migradesa considerable de restes, només un conjunt ha estat mínimament excavat i les altres troballes es redueixen a alguna tomba i a mostres d'epigrafia; tot plegat sols pot donar una visió enormement insuficient i deformatada.

A l'interior del recinte murat, on les troballes són molt més abundoses que pel període definit anteriorment, s'han localitzat testimonis d'enterraments a llocs on existien temples documentats des d'abans de l'atac d'al-Mansur: Catedral (Baptisteri), Sant Just i Sant Miquel; fora de l'entorn d'edificis cultuals no hi ha coneixement de restes de sepultures. Aquestes dades podrien indicar

que els enterraments corresponen a un moment en el qual els cementiris de les esglésies eren el lloc on predominantment s'enterrava a l'interior de la ciutat, el que indica una estructura madura de les parròquies urbanes. Aquesta prematura conclusió caldria confrontar-la amb una anàlisi escrupulosa de com, quan i on s'ubicaren els temples que estructuraren la xarxa eclesial dintre de la ciutat murada.

Hom remarca en les restes estudiades, d'un costat, en les sepultures a la terra de tancament lític, l'homogeneïtat entre totes les tombes del fossar de Sant Miquel i les del baptisteri, que són del tipus de caixa o cista, això és: un cos *paral·lelepípede amb coberta d'una mitja dotzena de lloses allargassades unides amb morter de calç*, de costats laterals fets amb blocs de pedra treballada i ben escairada que poden estar disposats en més d'una renglera, amb l'interior i la base recoberta de morter i una orientació sud-est/nord-oest;⁷⁵ de l'altre costat, l'existència de mostres d'epigrafia funerària dels segles IX-X.

Entre els testimonis exteriors a la ciutat hi ha dos grups ben diferenciats. Un, el format per les dues mostres d'epigrafia funerària conservades actualment a l'interior de dos temples monestirials, que poden ésser anteriors a l'atac d'Al-Mansur; una d'elles totalment descontextualitzada, l'altre, la de Sant Pau del Camp, trobada fora de l'església i integrada en un conjunt de tombes de les que només es té referència de l'existència d'exemplars amb tancament ceràmic, el que no implica la inexistència d'altres tipus. En aquest indret podria haver-hi existit un assentament «romà» amb el qual estaria relacionada la part més antiga de la necròpolis; unes restes d'elements arquitectònics fan pensar en l'edificació al mateix lloc d'un temple anterior al segle VIII. En ambdós casos es desconeix a quin tipus de sepultura i com es disposaven els epitafis, encara que en el del comte Guifre II les primeres paraules que semblen interpretar-se com *Sub ac tribuna* poden indicar un tipus de «mausoleu» o monument funerari especial o bé el fet que l'enterrament es fes a l'altri temple. El que sí que és cert és que a la ciutat de Barcelona hi ha una colla de mostres d'uns tipus de sepultures pròpies de la classe dominant, que intentava perpetuar la seva memòria amb epitafis petris realitzats per una bona escola d'artesans que imitaven de vegades la tradició clàssica.

L'existència d'enterraments als edificis religiosos porta a les mateixes consideracions que en els exemples interiors al recinte de muralla, és però imprescindible per a la seva comprensió conèixer el perquè i com s'edificaren aquests monestirs, llur lligam o no amb assentaments anteriors, i la seva incidència en la configuració de l'espai que els envoltava.

L'altre grup extern a la ciutat és el fossar dels jueus de la muntanya de Montjuïc; agrupament molt interessant si bé amb una perduració força més tardana

75. Sembla que a Barcelona les orientacions estan molt mediatitzades per l'eix geogràfic mar-muntanya.

que les altres necròpolis estudiades. Segregat fora de la ciutat, per correspondre als membres del grup hebreu i sense la necessitat de centralitzar els enterraments als llocs de culte, mantenia l'antiga pràctica d'enterrar extramurs. Del gran nombre d'inhumacions totes són fetes a la terra, diferenciant-se les que tenen un tancament fet únicament d'una coberta de lloses, de les que tenen un taüt de fusta. Cal remarcar dins el primer grup el tipus de «cova» del qual no es coneixen, de moment, paral·lelismes, i l'anomenat «antropomorf» on el receptacle del cos dibuixava la silueta humana d'igual manera que en un tipus de sepultura tallada a la pedra, però que aquí tenen una cronologia més moderna, arribant fins un moment de la baixa edat mitjana. Un altre fet que cal tenir en compte és l'existència d'esteles, algunes epigràfiques. La necròpolis no és homogènia tipològicament i la diversitat sembla produir-se simultàniament, el que indica una necessitat de diferenciació en la forma de sebollir els cadàvers.

3 — *Epíleg com a inici*

Un cop acabat aquest recull de notícies que anirà a engruixir les piles de treballs sobre el tema, cal intentar una mena de conclusió que tot i ésser molt prematura permeti, com al final de tota bona narració, que hom en pugui recollir algun ensenyament edificant.

Primer apuntarem unes pautes que, si bé s'haurien de discutir força, poden servir per a sistematitzar els materials. L'anàlisi de les formes d'enterrament alto-medieval des d'un punt de vista que intenti globalitzar les seves característiques ha de tenir en compte no simplement els materials en què són fetes i/o llur disposició o forma, sinó que ha de partir de les relacions entre la sepultura i el seu entorn —aïllada o agrupada en un conjunt ampli, cementiri associat a un assentament (edifici o vilatge), exterior o integrada a un edifici soterrada al sòl o bastida sobre d'ell, etc.—, la relació establerta entre el cadàver i el medi on s'ubica —sense separació d'aquest; tallada a la pedra o en fossa oberta directament a terra o bé separada d'ell; observació dels sistemes de tancament del cadàver en relació amb el seu emplaçament: taüt, sarcòfag lític, tancament ceràmic, tancament lític o d'obra, etc.—, la definició de la forma volumètrica que adopta la sepultura, la forma interna que dibuixa el receptacle del cadàver, etc...

Tenir en compte aquests i d'altres ítems variables ha de permetre de superar la simple anàlisi descriptiva amb una única finalitat tipològica-cronològica (sempre molt més complexa que la derivació evolutiva lineal), i aportar unes quantes dades més perquè l'estudi de les formes d'enterrament en la seva diversitat pugui ajudar a comprendre a través de l'evidència física la societat alto-medieval, en funció de l'observació dels tipus de tombes, de l'estructuració dels cementiris i de la relació d'aquests amb els assentaments i la seva topografia. Així com,

en relació amb els edificis on es situen, arribar a copsar llur valor com a plas-mació material en l'espai d'uns determinats aspectes d'una formació socio-econòmica en un moment de transformació.

Pel que fa a Barcelona els coneixements que es disposen actualment sobre la ciutat alto-medieval són desesperants, com a resultat d'una arqueologia urbana només encaminada a l'estudi de la ciutat «romana» i la pobresa de dades documentals anteriors a la conquesta àrabo-musulmana, juntament amb l'escassetat fins a la *ratzia d'al-Mansur*, afegint-hi una manca de monografies renovadores sobre la ciutat,⁷⁶ tots aquests elements porten a una situació crítica.

Es desconeix l'evolució de l'estructura urbana des dels segles III-IV, quan la muralla de la ciutat va ésser reforçada i remodelada, fins al període comtal; no se sap res de com i de quan es comença a trencar l'urbanisme quadricular romà; poca cosa es coneix de l'assentament dins la topografia urbana dels nous temples, del perquè de la concentració del nucli de poder al nord-est de la ciutat, ni sobre el poblament proper al recinte i en general a tot el pla de Barcelona, i sobre molts d'altres aspectes a plantejar.

L'observació dels canvis en la ubicació i en l'estructuració dels enterraments, en el cas de Barcelona, com a exemple d'un fenomen molt més extens, porta a dividir el fet en processos. D'un costat la substitució de l'enterrament fora del recinte urbà, que no s'ha d'entendre únicament pel perill de destrucció de les sepultures situades fora muralles i pels progressos de la «cristianització», —entesa tant sols com un simple i prodigiós canvi de creences—, fa que àmplies necròpolis exteriors siguin reemplaçades per petits agrupaments a redós dels temples urbans; de l'altre costat a les àrees suburbanes es troba en general el pas de petits cementiris pertanyents als nuclis de poblament —villes—, a la concentració en fossars parroquials; la continuïtat només es produeix quan a l'indret d'un assentament «romà» es basteix una església. Ambdós fenòmens semblen tenir un origen comú, en funció de la progressiva feudalització, que fa dels temples un centre dinàmic de poder des d'on es genera una estructuració concreta de l'espai⁷⁷ i que comporta que s'aplegin a llur voltant les tombes, tant a les parròquies rurals com a les urbanes.⁷⁸

En relació amb les característiques tipològiques de les inhumacions, es poden remarcar alguns detalls observables també en moltes altres zones. Potser però, s'ha d'assenyalar un fet particular i és que a la ciutat i al pla de Barcelona no s'ha localitzat, fins ara, el tipus de tomba tallada a la pedra, tant freqüent en aquesta època a moltes comarques del Principat. En enterraments oberts a terra hom troba el progressiu abandonament del sistema de tancament

76. Les síntesis existents són molt acumulatives i poc interpretatives: reelaboren els materials aportats per F. Carreras i Candi i A. Duran i Sanpere.

77. CHAPELOT, Jean; FOSSIER, Robert: *Le village et la maison au moyen age* Hachette (Bibliothèque d'archéologie). — 1980. — pàgs. 143-145 i 154-155.

78. En aquest sentit cal veure l'article de M. Riu publicat en aquest mateix recull.

ceràmic, primer del tipus d'àmfora i segurament en una data més tardana el de tègula.⁷⁹ Així es generalitzà el tancament lític, molt abundós al segle x, si bé els pocs exemplars barcelonins coneguts no són simples cistes de lloses sinó caixes fetes amb blocs de pedra treballada i en alguns casos amb reaprofitament d'altres materials de construcció units i recoberts interiorment de morter. Els tipus de taüt de fusta i fossa simple semblen tenir una perduració molt llarga des de temps antic i resulten molt més difícils de determinar. El cas dels relativament abundants epitafis funeraris dels segles ix i x ja comentat, mostra unes possibilitats i una tècnica per a assenyalar determinades sepultures d'un grup social concret. Sembla, per tot plegat, prematur de presentar unes línies evolutives de la diversitat de tipus, de llur durada, i de llurs simultaneïtats a Barcelona, perquè, com s'ha dit, pràcticament no hi ha jaciments coneguts detalladament i d'una manera extensa. Per tot això, fins que no s'hagin realitzat nous treballs arqueològics tota generalització serà basada en unes dades molt migrades i esparses.

No es pot cloure aquest escrit sense agrair ben sincerament l'ajut i la col·laboració de J. Oriol Granados del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, i el seu director, F.-P. Verrié.

gener 1982

79. Veure nota 72.